

Makrokosmos IV

Roomet Jakapi, Enn Kasak

Teesid

Uusaegsele teaduslikule ja religioossele mõtlemisele oli omane ühesugune aja kulgemise skeem kirjeldamaks lineaarset makrokosmilist ajaskaalat. Kõigepealt toimus maailma ja inimese loomine ja inimese pattulangemine ning umbes kaks aastatuhandet hiljem järgnes sellele suur veeuputus. Ajaskaala keskel seisis Kristuse ristisurm ja ülestõusmine ning peagi saabub ka maailma lõpp. Inimesi ootab kas igavene õndsus taevas või piinad põrgus. Arutlusteemaks võis olla küsimus, mis toimub hingega pärast surma ja enne kohtumõistmist. Uusaegne religioossus mõjutab olulisel määral ka tänaseid arusaamu teadusest.

Märksõnad: lõpmatus, religioon, teaduse ajalugu, teadusfilosoofia, uusaaja filosoofia, ülestõusmine

Enn Kasak: Eelmine kord oli juttu n-ö makrokosmilisest ajaskaalast, mis algas loomisega ja lõppes maailma lõpu, ülestõusmisega. Nüüd püüame sedasama asja käsitleda mikrokosmiliselt, sest nendessamades aegades liigub ju ka inimese hing.

Roomet Jakapi: Tänapäeval oleme harjunud mõtlema niimoodi: sünnime, kasvame üles, elame paremini või halvemini, sureme ära ja kõik. See on üsnagi populaarne seisukoht.

Enn Kasak: Võib-olla mitte just populaarne, aga vähemalt valdav.

Roomet Jakapi: Eelmistel kordadel oleme esile tõstnud varasema uusaaja mõtlejate arusaamu, mille järgi läheb elu ühel või teisel kujul pärast surma edasi. Oli ka neid mõtlejaid, kes leidsid, et inimene või vähemasti tema hing eksisteerib juba enne, kui ta sellesse kehasse siseneb, milles ta siin maa peal elab. Tahaksin nüüd seda hinge ja keha rännaku vaatlemist alustada konkreetse näitega. On niisugune mõtlejate seltskond, keda võib laias laastus nimetada Briti varauusaegseteks platonistideks. Need olid ühtaegu filosoofid, teoloogid ja teadlased, kes püüdsid kombineerida mitmesuguseid antiikajast pärit platonistlikke teooriaid tollal tekkiva loodusteadusliku mõtteviisiga. Täpsemalt tahaksin rääkida nende arusaamadest selle kohta, kuidas inimeste hinged eksisteerivad juba enne sündi. Teisiti öeldes, jutt on hinge preeksistenti teooriast.

Enn Kasak: Ehkki hinge preeksistentsi õpetust peetakse platonistlikuks, on see teooria veelgi vanemate juurtega ning on olnud väga laialdase levikualaga. Näiteks inkadelgi oli nii, et iga elusolend läbib kolm arengustaadiumi: prostaadium, kus ta veel ei ole sündinud, siis tema tegelik, päriselu ja hiljem postelu – see, mis tuleb pärast surma. Ja kui Platoni juurde tagasi tulla, siis Platon on väga palju ju võtnud üle pütaagorlastelt ning pütaagorlased on omakorda väga palju üle võtnud Iraani ja Mesopotaamia usundist. Seal kandis oli väga laialt ja mitmetes variantides levinud uskumus, et inimeste hingede loomulik seisund ongi see, et nad on taevas jumalate juures ja täidavad seal mingeid funktsioone. Maa peale satuvad nad pigem mingisuguste õnnetute asjaolude tõttu. Näib, et selline arusaam jõudis pütaagorlaste kaudu Platonini.

Roomet Jakapi: Kõnealuselt Briti platonistide seltskonnast toon välja kaks tegelast: Henry More'i (1614–1687) ja Joseph Glanvilli (1638–1680). Need on filosoofid, keda filosoofiakursustes just sageli ei käsitleta. Nad on tundmatud või ebapopulaarsed eelkõige seetõttu, et nende vaated kaldusid kohati müstikasse ja tihtipeale juhtusid nad tegelema just nende küsimustega, millega meiegi siin praegu tegeleme. Need platonistid olid seisukohal, et maailma loomise aegu, kas kohe loomise ajal või siis sellele väga lähedasel perioodil tehti kõik inimhinged valmis. See arusaam on seotud ühe iseäraliku teoloogilise probleemiga, mida nad püüdsid lahendada. Traditsioonilise kristliku käsitluse järgi sünnib inimene patusena, mis tähendab seda, et kuigi ta ei ole jõudnud veel mitte midagi halba teha, on ta ometi süüdi – ta on n-ö kaassüüdlane inimkonna patus. Patusüü kandub Aadama ja Eeva ajast saadik edasi kõigile inimestele, põlvest põlve. Oleme sünnipäraselt süüdi ja seetõttu kannatame. See võib tunduda ebaõiglane ja arusaamatu.

Ka kõnealustele platonistidele ei meeldinud see arusaam pärispatu edasikandumisest süüta hingedele. Nemad väitsid, et inimese hing eksisteerib juba enne, kui ta sellesse kehasse siseneb. Hinge rännak algab juba maailma loomise paiku. Mingil hetkel, siis, kui see hing on juba endasse piisavalt “mustust” kogunud, siseneb ta maisesse kehasse. Lugu on tegelikult komplitseeritum, sest sisuliselt on siin ikkagi tegemist ajalis-ruumilise rännakuga. Nimelt kujutasid H. More ja J. Glanvill ette, et ükskõik millises aja ja ruumi punktis maailma ajaloo kestel hing ka ei viibi, tal on mingisugune keha. Kehasid on aga põhimõtteliselt kolme liiki. On maine keha,

see, mis on inimesel maa peal, on õhuline keha, millega saab ringi hõljuda maa ümber, st atmosfääris, ja viimaks on eeterlik keha, mille omandavad need, kes lähevad päris taevasse, kõige kaugemasse, kõrgemasse ja puhtamasse sfääri.

Enn Kasak: Siin on võib-olla mõistlik meelde tuletada, et Aristotelese õpetuse järgi on Universumi keskel maaelement, mille ümber on sfäärina vee-element. Seda ümbritseb omakorda õhusfäär, millele järgneb tulesfäär. Ja kõige kaugemal on viienda elemendi – eetri – loomulik koht. Õhulised kehad ei ole võimelised läbima tulesfääri. Näib, et idee kehasse siseneva hinge ebapuhtusest on samuti pütagorlaste kaudu Euroopasse jõudnud, sest just nemad vahendasid ja kandsid läände edasi õpetusi hingede rändamisest. Arusaam ja veendumus, et hing enne kehasse sisenemist on juba kusagil jõudnud pattu teha, kuulub enesestmõistetavalt India usundisse. Platonistide õpetusse aga ei jõudnud see seisukoht mitte nii selgel kujul. Selles on rudimentaalsel kujul, kuid siiski äratuntavana, säilinud mälestus hinge varasematest patutegudest, kuid mitte teadmine, nagu oleks hing enne, varasemas elus, elanud just maa peal.

Roomet Jakapi: Niisiis eksisteerib inimhing ammu enne maisese kehasse sisenemist ja tema olemisviis on niisugune, et ta on mingil kombel teadvusel; muu hulgas saab ta eksida, midagi pahasti teha. Veel enne, kui inimene on sündinud, hakkab talle süükoozem kogunema. Nii et ajaks, mil me sünnime, on meil juba see taak kaelas. Seega on süü personaalne, mis seletab meie maiseid kannatusi.

Tuleme aga tagasi nende erinevate kehade juurde, mis kuuluvad hinge juurde tema eksistentsi erinevatel etappidel, nimelt maine, õhuline ja eeterlik keha. Inglise keeles öeldi nende kehade kohta *vehicles of the soul*. Eesti keeles võiks see kõlada “hinge sõidukid”. Keha on hinge “sõiduk”, liikumisvahend, mille abil hing saab olla ruumi ühes või teises punktis. Oluline on siin just makrokosmiline mõõde.

Enn Kasak: Maine keha on raske. Selleks, et ülespoole, kõrgematesse sfääridesse pääseda, peab hing ise olema puhtam, ja keha – “sõiduk”, millega ta sinna “sõidab”, – peab olema kergem, õhuline. Selleks, et pääseda eeterlike sfäärideni, peab hing olema täiesti puhas, nii puhas, et sellega võib (eeterliku keha abil) taevas ringi liikuda.

Maa peal on aga rasked elemendid, maa ja vesi, ning hing ei saa siin ilma maa ja vee elementidest koosneva kehata toimida. Nii et ilma maise kehata pole hingel jalgsi liikumiseks mingeid võimalusi.

Roomet Jakapi: Jah, “sõidukit” on igal juhul vaja. Kõnealuste platonistide järgi hõljuvad hinged loomise ja kehasse tulemise vahepeal kusagil ringi ja sel ajal on neil tõenäoliselt õhulised kehad. Henry More'i arvates on Maad ümbritsevas õhulises sfääris omakorda teatavad kihid, kusjuures madalamad kihid on niisugused, et sinna ulatub ka vanakuradi käsi, ülemistesse aga mitte. Õhulise sfääri alumistesse kihtidesse satuvad tema järgi ka viimisel kohtupäeval süüdi mõistetud inimesed. Joseph Glanvilli arvates aga paigutatakse süüdimõistetud Maa sisse. Igatahes satub inimene sellesse maapealsesse olekusse seetõttu, et ta on juba enne endale süükoorma hinge peale korjanud.

Enn Kasak: See täpselt klappib Iraani mütoloogiaga: hing, kes satub maa peale, on midagi sellist toime pannud, mille tõttu ta peab tulema siia n-õ raskete elementide keskele. Mõnes mõttes on see karistus. See oli väga selge arusaam, sealt pärineb ka horoskoobilise astroloogia idee. Tuleb kindlaks teha, millised jumalad parasjagu lapse sünnihetkel kusagil taevas on, siis saab teada, millise jumala juurest see hing alla potsatas. On ju selge et armastusjumala õukonnas on hoopis teistsugused hinged, kui need, kes on näiteks sõjajumala juures. Jumalate omaduste põhjal saab välja rehkendada, milliste omadustega hing lapse sisse läheb. Teiste sõnadega: me saame määrata lapse iseloomu tähtede asendi järgi taevas tema sünnihetkel.

Pöördudes tagasi patuse hinge teooria juurde, peab mainima, et karistuseks ei ole mitte kehasse tulemine, vaid keha on n-õ see vangla, kus hakatakse karistust kandma. See on alles karistuse kandmise esimene etapp. Karistus on sellega täitmisele pööratud, et hing on saadetud maa peale, aga karistusaeg tuleb siin kohapeal n-õ välja teenida. Ja selle mõtteviisi jäljed on märgatavad ka platonistlikes teooriates.

Roomet Jakapi: Karistus küll, aga lunastus?

Enn Kasak: Hiljem muidugi tuleb jõuda lunastuseni, sest karistamise eesmärk ei ole karistamine kui selline, vaid karistamise ees-

märk on ka puhastumine, et edaspidi jälle kõrgematesse sfääridesse tagasi tõusta.

Roomet Jakapi: Kui nüüd veel vaadata H. More'i ja J. Glanvelli platonismi makrokosmilises plaanis, toonitan, et nende järgi on see hingest ja üht või teist tüüpi kehast koosnev inimolend igas staadiumis ja olekus *kusagil, mingis konkreetsetes kohas*. Tal on mingi asukoht universumis. Ka neid kohti, kus hing on enne sündi ja pärast surma, seostatakse konkreetsete regioonidega päikesesüsteemis.

Enn Kasak: Millist teooriat me ka ei käsitle, lõpeb esimene etapp paratamatult sellega, et inimene sünnib. Tal on siis maine keha, mille sees on hing. Siin maa peal suudab ta korda saata hulgaliselt sigadusi, mõni isend rohkem, mõni vähem. Ja needki, kes ei suuda pattu teha, pole vabad soovimise patust. See periood elust on suhteliselt üheselt kirjeldatav.

Kui inimene hakkab jõudma olukorda, kus ta märkab, et surnukirst paistab juba käeulatuses olevat, hakkab teda tõsiselt huvitama, mis selle kaanekolksatuse järel konkreetsetelt juhtuma hakkab. Ja kui ta enda arvates taipab tõde, võib tal tekkida vajadus see avaldada, et ka teised teada saaksid. Hoolimata ohust, et teos võidakse ära põletada ja autor ise võib sattuda maise kohtu kätte.

Roomet Jakapi: Tänapäeval jääb küll mulje, et vaevalt kedagi huvitab, mis tuleb pärast seda kolksatust, millest sa siin kõneled.

Enn Kasak: Lihtsalt vahepeal on suudetud inimesi veenda, et probleemi polegi. 20. sajandit iseloomustas uskumus, mille järgi on maailm olemuselt lihtne. Pole mingeid keerukusi, ei vaime, mingit absoluuti ega midagi selletaolist. On vaid mateeria, mis tormab sinna ja tänna. Ja kui mingi osa aineist on kujunenud kämbuks ning kujutab ette, et tal on mingid tunded, siis on see tema probleem. See kõik on tühine ja mööduv nähtus, kämbud lagunevad laiali, siin ei olegi midagi arutada, et see lihtsalt algab ja saab läbi. Et probleemi pole, siis ei ole kombeks sellest mõelda ja ausalt öeldes on see suur kingitus meie ajastu inimestele.

Paljud inimesed arvavad, et igavene elu on väga tore, kuid see võib olla vägagi kohutav. Sestap ongi mitmed õpetused nii idas kui ka läänes jõudnud arusaamani, et ülim, mida hing võib saavutada, on rahu – jõudmine absoluutsesse rahuseisundisse. Materialist pa-

kub sulle kohe, et enne veel, kui kolksuagi hakkab, on igavene rahu juba saabunud ja ei olegi enam mingit probleemi. Kuid materialistki hakkab muretsema, kui tal tekib oma surmauskumuses kahtlusi või kui ta esitab mõne iidse ja murettekitava küsimuse, nagu: aga mis siis ikkagi juhtub kui mu eksistents ei lõpe surmaga? Ja eriti oluliseks muudab selle küsimuse halva lõpplahenduse võimalus.

Selgituseks kujutagem ette, et keegi helistab teile, palub koju tulla ja ütleb, et tal on teile väga hea uudis, mida ta telefoni teel ei avalda. Teid vaevab uudishimu, kuid rõõmsas ootuses olete kindlasti nõus teadasaamisega ka natuke kannatama. Kuid oletagem, et teile öeldi, et teid ootab kodus äärmiselt halb uudis. Ja selles olukorras on teadmatust mõõtmatult raskem taluda. Kui tajume, et meid ootab lähitulevikus midagi väga halba, siis informatsioon selle kohta tundub meile olevat võib-olla olulisim kõigest, mis meile üldse korda läheb. Sestap peaksime ka nüüd rohkem käsitlema just halva lõpplahendusega seotud küsimusi.

Võtame teemaks halva lõppjaama ehk põrgu, kuhu inimene väga suure tõenäosusega satub. Ka õigeks mõistetav inimene on mures, sest tema mõtlemise hulka ei saa kuuluda ülbus ja uskumus, et ta on kindlasti õige. Teiste sõnadega: kõikides inimestes on hirm halva surmajärgse lõpplahenduse ees. Kus on põrgu ja mis seal toimub, sellest võiks ka nüüd edasi rääkida.

Roomet Jakapi: Mis sa arvad, missugune võiks olla kõige halvem uudis, mis tänapäeval võidaks inimesele teatavaks teha?

Enn Kasak: Just midagi sellist, kui öeldakse, et teil on jäänud elada viis minutit, nt nii, et te ei jõua enam välja sellest kõrghoonest, mis viie minuti pärast kokku kukub. Või nii, et lugupeetud patsient, ma ei saa pakkuda teile rohkem kui kuus nädalat. Seda laadi uudiseid peetakse tavaliselt kõige halvemateks. Muidugi on ka lähedastega seotud variante, kuid Šantideva eeskujul võib öelda, et kui te peate ennast lähedastest lahutamatuks, vaadake hauda – teie enda kondid ei leia üksteist sealt üles.

Roomet Jakapi: Kui see arutelu asetada 17. sajandi Inglismaale, selgub, et teade, nagu oleks teil jäänud elada 10 minutit, võib olla ka suhteliselt hea uudis, võrreldes sellega, kui teile teatatakse näiteks, et mul on väga kahju, aga te lähete põrgusse.

Enn Kasak: Võib-olla ei öeldagi kahju, öeldakse, ahhaa, no vaat, paras sulle, nüüd sa lähed põrgusse!

Roomet Jakapi: No oletame, et teataja on kaastundlik inimene. Igatahes on põrgu üks kohutav paik. Räägimegi nüüd põrgust.

Enn Kasak: Esitan makrokosmilise küsimuse: kus võib põrgu asuda? See oleks meie põrgutee esimene etapp.

Roomet Jakapi: Sellele küsimusele vastates peab kõigepealt silmas pidama põrgu põhilisi karakteristikuid. Selge on see, et põrgus peab olema väga kuum, erakordselt kõrge temperatuur.

Enn Kasak: Selle üle on arutletud hiljemgi. Tartus oli sõjaeelsel eesti ajal selline füüsik kelle nimi oli Wilhelm Anderson ja kes olvat Tähetorni seminarides sageli arutanud, kui kuum võiks põrgus olla. Kui põrgu seina sisse teha väike auk, peaks seal ikka kohutavalt kuumust välja tulema. Ja seda meest tuletatakse tänapäevases füüsikas meelde, sest see on üks piirtemperatuuri probleemi püstitajatest, st neist, kes taipasid küsida, kui kuum üldse olla võib. Mine tea, võib-olla on põrgul tänapäevasele füüsikale veelgi midagi pakkuda.

Veel iseloomustab põrgut muidugi see, et põrgus on pime. Ja kohe tekib küsimus, mil viisil panna need kaks asja omavahel kokku klappima.

Roomet Jakapi: 17. sajandil anti küsimusele põrgu asukoha kohta üsnagi erinevaid vastuseid. Traditsiooniline ettekujutus oli selline, et põrgu on kas kusagil Maa keskmes, kus on kuum ja ühtlasi pime, või siis veidi udusemalt öeldes kusagil allpool. Teine võimalik seisukoht oli, et surnuist üles äratatud ja süüdi mõistetud inimeste peale lahvatab tuli siinsamas maa peal.

Enn Kasak: Ja teised vaatavad pealt.

Roomet Jakapi: Tollal võidi vabalt ette kujutada ka seda, et just sellel ajal, kui õigeksmõistetud kihutavad oma eeterlike kehadega ülemiste taevafääride poole, põlevad süüdimõistetud maa peal ja kannatavad jubedaid piinu. Need, kes taevasse tõusevad, näevad seda jubedat põlemist pealt ja nende südant täidab suur rõõmu- ja rahulolu- ning pääsemistunne. Kolmas võimalik tõlgendus pärineb anglikaani mõtlejalt Tobias Swindenilt (1659–1719). Tema on aastal

1714 tulnud välja sellise väitega, et saatana asupaik ehk põrgu ja ühtlasi süüdimõistetute piinade paik ei ole miski muu kui Päike. See on ka mitmeti loogiline seisukoht.

Enn Kasak: Ja see on nii loogiline, et see on eesti rahvaluuleski üles kirjutatud. Et päike olla põrguahju suu ja kuu põrguaken. Kusjuures on jumal asjad muidugi targasti korraldanud. Meil on olemas soojustandev valgusallikas ja samal ajal võime saada ettekujutuse, mis meid, patuseid, ees ootab.

Roomet Jakapi: Väga palav. T. Swindenil oli varuks mitu argumenti, millega põhjendada seda, miks peaks põrgu asuma just Päikesel. Kõigepealt on selge, et seal on sõna otseses mõttes suur tuli, põlemine, pidev põlemisprotsess.

Enn Kasak: Juba antiikajal rõhutati, et päike on midagi enam kui lihtsalt tuli, sest tuld saab igaüks vaadata, kuid päikest saavad väga vähesed vaadata.

Roomet Jakapi: Nüüd teine, võib-olla veelgi huvitavam argument. T. Swinden leidis, et Päike on piisavalt suur, mahutamaks sinna kõik need patused, keda piinama hakatakse. Kui tegemist oleks mingi väiksema taevakehaga, ei pruugiks ju kõik need inimesed, kes on eales elanud ja viimaks hukka mõistetud, sinna ära mahtuda.

T. Swindenil oli veel üks, siinkohal väga oluline põhjendus, miks peab põrgu Päikesel asuma. Nimelt on Päike tema käsitluses universumi keskpunkt. See aga tähendab, et Päike asub kõige kaugemal nendest tähtede taha jäävatest sfääridest, kus on jumal ja inglid ning kus õndsad oma naudinguid naudivad. T. Swideni kopeerniklikus maailmamudelil on Päike kui saatana asupaik maksimaalsel kaugusel taevast, ükskõik, mis suunas minema hakata.

Enn Kasak: See argument pärineb juba keskajast, mil põrgu asetati samamoodi taevast võimalikult kaugemale, ehk siis ptolemaiosliku maailmapildi järgi maa keskpunkti.

Roomet Jakapi: Ja viimaks teooria, mis pärineb William Whistonilt, kellest oleme juba üksjagu rääkinud. Tema leidis, et piibli põrgukirjeldused sobivad suurepäraselt kokku sellega, mida me võime näha komeetide juures. Samad iseloomulikud jooned: kuumus, suits

ja nõnda edasi. W. Whiston pakkus välja, et põrgu asub *mõne komeedi pinnal või atmosfääris*. Ta oli ka arvamisel, et praegune Maa loodi algselt komeedina, seejärel aga muutis jumal selle komeedi planeediks.

Ühes teoses on W. Whiston põrguprobleemi lahendanud järgnevalt. Maailma lõpusündmuste käigus muudab jumal Maa uuesti komeediks, mis jääb ilmaruumi tiirutama. Ja sellesama komeedi pinnal lahvatavadki põrguleegid.

Enn Kasak: Püüame nüüd rääkida sellest, mida tehakse põrgus, mis seal üldse toimub ja miks. Põrgu on siis see koht, kuhu teatavasti satuvad patused inimesed. Ja need patused inimesed ei ole seal mitte turismireisil, vaid nendega võetakse üht-teist ette. Ja öeldakse, et seal toimub nende piinamine. Kui jutt on piinamisest, seondub see tihti millegi ebaõiglasega. Kas siis põrgus toimub midagi ebaõiglast? Kindlasti mitte. Põrgus toimub õiglane piinamine. Patuseid piinatakse karistamise eesmärgil, ja et kõik see toimub ikkagi läbi jumaliku tahte, siis saab see karistus olla vaid õiglane karistamine ja see piinamine saab olla vaid õiglane piinamine. See arusaam on tänapäeva inimesele ehk natuke võõras, kuid mõelgem tolle ajastu karistamispraktikale. Siis toimusid õigluse huvides ju kurjategijate avalikud hukkamised ja avalikud piinamised.

Roomet Jakapi: Juba keskajal kujunes välja arusaam, et põrgupiinasid on põhimõtteliselt kahte sorti: hingelised ja kehalised. Kusjuures selle hingelise piina all mõeldakse eelkõige niisugust tunnet või seda ahastust, mis kaasneb sellega, et põrgusse saadetud hing on jumalast ära lõigatud, jumalast hüljatud. Seda on ehk raske ette kujutada, aga see pidavat väga hirmus olema. Miks kehalised karistused? Need karistuspraktikad, mis tollal olid tavalised, kandusid üle ka põrgukujutelmadesse, ja kui need karistuspraktikad hakkasid muutuma, kui 18. sajandil hakkas ihunuhtluse ja piinamise osa märgatavalt vähenema. Vastavalt hakkasid muutuma ka põrgukujutlused: kehalised karistused hakkasid tasapisi taanduma hingeliste karistuste ees.

Enn Kasak: Vastukaaluks oleks ilus öelda, et õigeksmõistetutel on nii hingelised kui ka kehalised naudingud taevas. Üks põhjusi, miks me räägime põrgust rohkem kui taevast, on see, et põrgu kirjeldused on üldiselt palju põhjalikumad ja värvikamad. Tundub, et maapealne elu on põrgule palju lähemal ja maine inimene on

suutnud põrgut üsna üksikasjalikult ette kujutada. Samas on öeldud, et see, mis taevast toimub, on kirjeldamatu. Seda, mis põrgus toimub, pigem ei peeta kirjeldamatuks.

Roomet Jakapi: Kui nüüd kontrasti eesmärgil hüpata korraks põrgupiinade juurest taevaste naudingute juurde, peab ütleva, et kujutlused taevast inimesele osaks saavatest naudingutest on võrdlemisi ebamäärased. Teada on see, et hingedele saab seal osaks midagi head, midagi kujuteldamatult head. Tegemist on naudingutega, mis panevad hinge juubeldama ja rõõmutsema, aga milles need naudingud seisnevad, on saladus, mis ületab inimhõimuse piiri. Me ei suudagi ette kujutada, mis seal toimub. Aga see on midagi ülimalt head.

Roomet Jakapi: Taevased naudingud on nii hingelised kui ka kehalised, vastavalt on ka põrgupiinad nii hingelised kui ka kehalised. On täiesti selge, et mäise, luust ja lihast kehaga taevasse ei pääse. Pauluse 1. kirjas korintlastele (15. ptk) öeldakse, et kui surnud üles tõusevad, on neil "vaimne ihu". Üks võimalus seda tõlgendada ongi niimoodi, et "vaimne ihu" on eeterlik keha, millega hing saab tõusta taevastesse kõrgustesse.

Tulles põrgu juurde tagasi, räägime hingelistest ja kehalistest karistustest. Mille poolest erinevad põrgulikud karistused maistest? Eelkõige selle poolest, et põrgulikud karistused on lõpmatud – nad hakkavad pihta ega lõpe mitte iialgi. Ja see ongi põrgupiinade juures kõige hirmsam.

Enn Kasak: Kuid kas isegi lõpmatu karistusega ei võiks harjuda? Mahajätuse tunne on muidugi kohutav, aga kui see kestab igavesi, võib seegi teataval viisil rutiiniks muutuda.

Roomet Jakapi: Ilmselt tuleb eeldada, et põrgus toimetavad kuradikesed on mitmesuguste piinamisviiside väljamõtlemisel ja rakendamisel nii nutikad, et karistataval ei lähe igavaks.

Enn Kasak: Et kurat põleb põrgutules täpselt nii nagu patune, sarnaneb põrgu natuke tänapäevasele vangilaagrile, kus karistusaaja lõpp on n-ö määratlemata kauguses. Mingi kaasvang teeb teisi terroriseerides oma elu huvitavaks sellega, et mõtleb iga päev välja uusi trikke ja kiusataval on võimalik päevas miljon korda kahetseda, et ta sinna sattus. Aga see lohutus siiski jääb, et vähemalt surra on võimalik, ja kui õnnestub ellu jääda, võib millalgi tulla ka

vabanemispäev. Just see, kõige põhilisem lohutus ja lootus põrgus puudub.

Roomet Jakapi: Teatav analoogia siin on, sest kuradid on nii piinajad kui ka piinatavad. Ka nemad on hukka mõistetud, kannatavad ja elavad ennast inimeste peal välja. Kusjuures täpsustagem, et põrgus ei ole mitte ainult hinged, vaid ka kehad. Kuid milline on see keha, mida saab igavesti põrgus karistada? See keha võib olla põhimõtteliselt seesama maine keha, millega inimene on maa peal elanud ja oma sigadusi teinud ning mis siis on üles äratatud, uuesti kokku pandud. Aga hoolimata pidevast “töötlustest” ei lagune see koost.

Enn Kasak: Põrgus põleva ja mitte ära põleva keha probleemiga tegeles põhjalikult juba kirikuisa Augustinus (354–430), kuid meie jääme 17. sajandi mõtlejate juurde. Põrgus oleval hävimatul kehal tundub olevat kaks põhilist funktsiooni. Üks funktsioon on see, et ta on patuse valu allikas, kõikvõimalikud kannatused, mida keha maa pealgi võib põhjustada, toimivad ka seal ülimal määral. Teiseks annab keha patusele võimaluse teha veel üht tähtsat ja ettekuulutatud asja: ta võimaldab inimesel röökida.

Roomet Jakapi: Üks põrgule iseloomulik tunnus ongi pidev kisa, mida peeti oluliseks tollases maapealses karistuspraktikas. Tollal peeti õigeks, et süüdlane röögiks, ja vastavalt muidugi käib ka põrgus jube röökimine: kuradid röögivad ja inimesed röögivad.

Enn Kasak: Pole ka kedagi aplodeerimas, kui sa otsustad mõne piina puhul mitte röökida.

Roomet Jakapi: Tähtis on ka see, et põrgus on küll väga kuum, kuid kottpime. See oli tollal tõsine teaduslik probleem. Näiteks avaldas baptist Samuel Richardson (1689–1761) 1660. aastal raamatu pealkirjaga *Arutlus põrgupiinade üle* (*A discourse of the torments of hell*), kus tegeldi muu hulgas sellesama põrguleekide probleemiga. Nimelt väitis S. Richardson, et põrgutule mõiste on teatavas mõttes vastuoluline. Kõige tavalisema ettekujutuse järgi on põrguks piinamisvahendiks põrgus meile tuttav tuli, kuid teisest küljest on ju selge, et põrgus on pime. Aga kui oleks tegemist sellesama tulega, peaks see tuli andma ka valgust. Üks võimalus muidugi ongi lihtsalt väita, et põrgutuli on küll seesama tuli, aga põrguleekid on tumedad.

Enn Kasak: Seal on siis n-ö tumedad leegid. See ei ole iseenesest sugugi absurdne. Tundub küll, et kui tuli põleb, peaks olema ka valge. Paradoksaasel kombel võib osutada, et eriti tulised kehad kiirgavad väljaspool nähtavat valgust. Näiteks tähtede sisemuses võib temperatuur tõusta saja miljoni kraadini ja veel kõrgemalegi. Tekkiv kiirgusenergia ei ole nähtav, nähtav valgus tekib kiirguse tugeval lahjenemisel läbi tähe väliskihtide. Kui põrgus olev keha sarnaneb maisele, võib sel kehal olla võime näha valgust. See tähendab, et temal on ka mingi nähtava valguse piirkond. Võib osutada, et põrguleekide kuumus on samuti miljonites kraadides ning leegid on seega tumedad, sest see valgus on nii lühilaineline, see energia on nii lühilaineline, et ei avaldugi valgusena. Seega ei pruugi füüsilises mõttes olla absurdne, et eriti palavad leegid on pimedad leegid. Need ei anna valgust, need on selleks liiga tulised.

Eeltoodud arutluskäigus võib leida puudusi, kuid tahtsin näidata, et konkreetsele probleemile on võimalik leida füüsikaline lahendus ka tänapäeval, juhul, kui selle leidmist peetakse vajalikuks. Kui on vaja tõestada, et seal on küll tuli, kuid seal on ka pime, ja me ei lükka seda absurdsena tagasi, vaid otsime lahendust. Kui tõde on ette teada, leiab hea tahtmise korral lahenduse ka tänapäevane füüsik.

Roomet Jakapi: Antud juhul on teada, et põrgus on tumedad leegid.

Enn Kasak: Kui tõde on teada, leitakse ka seletus. Kuigi tollel ajal need seletused nii hirmus peened ei olnud, oli siiski mitmeid tähelepanuväärseid käsitlusi. Ühe väga populaarse seisukoha järgi toimub põrgus väävlit põletamine.

Miks ei põletatud näiteks puid? Puude põletamise lõhn võib meeldivgi olla, kuid väävlit põletades tekivad vääveloksiidid, mis lähivad inimesele ninna ja hingamisteedesse ning tekitavad seal haigusi. Väävlisuitsu sisse hingamine on juba iseenesest valus, näib, et väävel tõepoolest haiseb põrgu järele. Kui keegi on vulkaanide läheduses või muudel asjaoludel hinganud sisse väävlisuitsu ja tal on mingisugune ettekujutus põrgust, võib kergesti tekkida veendumus, et just midagi sellist peaks põrgus põlema, seda enam, et väävlituli on ka üsna valus.

Kui vaadata tolle ajastu pilte, on põrgus alati leegitsev tuli, olgu põrgu siis päikese peal või maa sisemuses, ning ümberringi on tigidad kuradid, kes topivad harkide või oradega inimesi leekidesse.

Peab rõhutama ka seda, et põrgu ei ole mitte see koht, kus need kuradid n-ö omal vabal tahtel inimeste üle võimutsevad, kus kurat teostab oma võimu, vaid et ka põrgus toimub kõik ikkagi jumala juhtimisel, jumaliku ettenägemise ja tarkuse valguses. Kurat saab teha siiski ainult seda, mida jumal on tal teha lubanud. Tänapäeval on see tihti unustatud ja räägitakse kuradist nagu jumalaga võrreldavast vastaspoolest. Selline dualism ei ole kooskõlas kristliku maailmakäsitlusega. Põrgus kannatavad mõlemad, nii inimesed kui ka kuradid, aga ühtedele on veel antud voli teisi piinata. See muudab teiste olendite olukorra halvemaks, kuid halvemaks muutub ka piinajate olukord, sest selline tegevus ei pruugi olla mingi suur õnn. Inimese osaks on olla põrgus piinatava osas. Nii et võib-olla pole mõtet harjutada maa peal kuradiks olemist, vaevalt, et sellest põrgus abi on. Inimliku kannatuse juurde kuulub, et sinust ei sõltu mitte midagi, et sa pead lihtsalt kannatama ja ei saa mitte iialgi midagi muuta.

Meil oli juba juttu, et siinkohal kerkib probleem: kui jumal on õiglane, kas ta saab mõista igavese karistuse ajalike pattude eest ja jääda õiglaseks? Keskaegse mõtlemise järgi võib see nii olla, sest maailma areng peab jõudma mingi täiuseni. Ja kui see täius on kord käes, pole mingit põhjust, miks see täius peaks muutuma. Kui patused on selles täiuslikus maailmas juba kord põrguleekides, siis nad seal ka on, see lihtsalt on nii ja see peabki igavesti nii jääma, sest täius ei saa minna veel paremaks. Kuid uusajal tugevneb arusaam, et ka maailmakorras võib toimuda muutusi. Juba saabunud n-ö hea maailmakord ei pea olema igavene ja liikumatu, vaid see võib sisaldada endas ka arengut ja muutumist, st seda, et patusel võib olla lootus oma karistus lõpliku aja jooksul ära kanda. Selliseid seisukohti on väljendanud märksa varem mõned kirikuised: nt Origenes (185–254) arvas, et kunagi saavad kõik inimesed oma patud lunastatud ja ka kuradid saavad lõpuks lunastuse, sh ka vanakurat ise, aga tal läheb selleks kõige kauem aega. Sellised mõttekäigud taas elustuvad siis millalgi...

Roomet Jakapi: 18. sajandi esimesel poolel.

Enn Kasak: Arutelu aluseks on just see seisukoht, et ajalike tegude eest määrataval karistusel peaks olema mingisugune piir. Tõeliselt täiuslik maailm saabub siis, kui põrgus pole enam kedagi, kui põrgule pannakse peale silt: suletud.

Roomet Jakapi: Võimalik, et praegu on seal teistmoodi silt: ajuti-selt suletud.

Enn Kasak: See on juba teine väga oluline küsimus: kas põrgu on praegu juba avatud või avatakse see hiljem. Mõnede seisukohtade järgi on patused põrguleekides juba praegu, aga see oleks vastuolus kohtupidamise praktikaga, sest veel pole ju olnud viimset kohtupäeva, kedagi ei ole veel süüdi mõistetud. Ei saa ju kedagi panna enne süüdimõistmist karistust kandma.

Roomet Jakapi: See kehtib ainult siis, kui tunnistada, et praegu-seks surnud inimeste hinged eksisteerivad kehast lahkudes ja on võimelised tunda ja kannatama ning elavad midagi läbi, see tähendab, et süüdimõistmine on toimunud, ilma et kohut oleks peetud. Selle ettekujutuse kohaselt on heade ja pahade hinged juba eraldatud ja head elavad nende kõige suuremate taevaste naudingute ootuses ning nende hingedel on suhteliselt hea olla. Pahadel on kas kohutavalt igav ja nüri olla või nad juba kannatavad, kandes kergemaid karistusi. Metafoorselt öeldes: praegu surgitakse nõelaga, pärast pannakse viglaga. Kuigi see kirjeldus ei ole päris täpne. Õigem oleks öelda, et praegu on ainult hingelised piinad, kuid põrgus lisanduvad ka kehalised piinad.

Enn Kasak: Põrgu peaks olema see koht, kus toimub midagi tõeliselt õudset. George Orwelli (1903–1950) järgi juhtub põrgus just täpselt see, mida inimene ilmtingimata tahab vältida. Sinna juurde lisandub nõuanne, et kui sellised ebameeldivad asjad elus ette tulevad, on neid targem taluda, sest muidu võib juhtuda, et põrgus saab sedasama kõike n-ö ülemäärasel hulgal ja talumatus koguses. Kuid suurimaks kannatuseks peaks inimesele olema siiski tunne, et ta on hüljatud ja tal puudub pääsemislootus. Kõik teised kannatused on hoopis väiksemat järku.

Roomet Jakapi: Keegi teeb sind lolliks või võidab sind pidevalt kaardimängus...

Enn Kasak: Kui inimene on maises elus hüljatud, nt ta on pandud üksikkongi, tajub ta ka seda hüljatuse tunnet, aga ta ei ole ikkagi täielikult maha jäetud. Temaga võivad suhelda valvur ja preester. Kuid põrgus on kujuteldamatu hüljatustunne. Seda on kirjeldatud kui kõrgeimat sorti vaimset kannatust.

Roomet Jakapi: Ilmselt kaasneb pörgus viibimisega ka niisugune tunne või teadmine, et see kõik on õiglane, see, et sind nüüd igavesti piinatakse. Karistus tuleneb nendest tegudest, mida sa tegid ja mida sa mõtlesid oma lühikese elu jooksul maa peal. Ja see kõik on täiesti õiglane.

Enn Kasak: Kui tahes raske ja kui tahes õiglase maise karistuse puhul jääb süüdlasele võimalus uskuda, et see oli kuidagi ebaõiglane või ülekohtune. Pörgus see võimalus puudub. Inimesele saab tema süü selgeks. Ei ole küll öeldud, kuidas, aga küllap on selleks veenvad meetodid, arvatavasti inimesele ilmutatakse tema süü, ta tajub seda täieliku tõena. Ja kui saada jumalik ilmutus n-ö negatiivses vormis, saada tõe ilmutus ja mõista, et sa oled jumalast ära tõugatud, peaks see olema vaimsete piinade ülim tipp.

See on muu hulgas ka täiesti tänapäevane seisukoht. Tänapäeval, vähemalt katoliku kirikus, ei räägita enam n-ö keha piinamisest pörgus, vaid räägitakse just vaimsest äratõukamisest. See tähendab, et hukkamõistetud inimene on jumalast vaimselt ära tõugatud. Kui vaimsete piinade osas pole ajastud palju muutusi toonud, siis ettekujutus füüsilistest pörgupiinadest on alati olnud väga ajastukeskne. Kui jätkuvalt hoida kinni seisukohast, mille järgi pörgupiinad on midagi sellist, mida me kõige vähem tahaksime taluda, on arusaadav, miks lahtise tule ajastul kardeti just tuld. Tänapäeva inimesele, kes lahtise tulega peaaegu kokku ei puutugi, ennast naljalt ära ei kõrveta, polegi võib-olla tuli kõige kohutavam asi.

Roomet Jakapi: Tänapäevases pörgus oleks kindlasti oluline koht elektriga piinamisel.

Enn Kasak: Nõukogudeaegses anekdoodis kirjeldati kommunistlike ja kapitalistlike pörguid, Mark Twain (kodanikunimega Samuel Langhorne Clemens; 1835–1910) püüdis 20. sajandi alguses kirjeldada pörgut raadiumikiirguse valguses, kusjuures saatan ise koosneb tal puhtast raadiumist ja kannatab selle all ise kõige rohkem. Tuhandivahetuse paiku hakkas filmitööstus paiskama ringlusse pörguteemalisi filme. Mida me ka ei räägi, on tänapäeva inimeselgi oma makrokosmoses kindel koht pörgu jaoks. Ainus, mis meid kaitseb, on lootus, et elu pole igavene. Meie materialismiusu pakutud lõplik surm ja igavene rahu on suur kingitus. Küllap on see üks põhjusi, miks materiaalse keha ja vaimu suremine

ARUTELU

Roomet Jakapi, Enn Kasak

on osutunud tänapäeva inimesele vastuvõetavaks. Meie poolt vaadeldaval ajal aga usuti lisaks hinge säilimisele ka keha ülestõusmist. Seda võiks arutleda järgmine kord.